

Recenzie

Pierre Bourdieu: Sociologické hledání sebe sama

Brno: Nakladatelství Doplněk 2012, 108 s.

Brnenské vydavatelství Doplněk vydalo v polovici roku 2012 už druhú útlú knižku od svetoznámeho sociológa Pierra Bourdieua *Sociologické hľadanie seba samého* (po v roku 2002 knižne vydanéj prednáške *O televízii*). Celkovo ide už o štvrtý preklad z obrovského diela Pierra Bourdieua (1930 – 2002) do češtiny. Kniha je posmrtno vydaným, no nedokončeným pokusom Pierra Bourdieua o využitie vlastnej biografickej situácie na ilustráciu základov svojej teórie a na reflexívnu analýzu možností životopisu ako zdroja poznania. Kniha na žiadosť autora vyšla najskôr v nemeckom jazyku v Nemecku. K tomuto rozhodnutiu ho priviedla snaha overiť analytickú funkčnosť vlastných teoretických východísk, ak bude kniha podrobená (nezaujatej) diskusii mimo rodnej krajiny a priestoru sociálnych vzťahov samotného autora a osobností (či ich žiakov), o ktorých vo svojich poznámkach píše. Kniha, napriek tomu, že obsahuje množstvo detailných a faktografických údajov zo života a vzťahov intelektuálov vo Francúzsku v druhej polovici 20. storočia (mnohých však na Slovensku alebo v Česku viac-menej neznámych), je vhodným výberom na preklad, lebo umožňuje veľmi plasticky ukázať na bohatosť a invenčnosť spôsobu analýzy, akú v priebehu päťdesiatich rokov svojej akademickej a výskumnej kariéry Pierre Bourdieu rozvinul.

Kniha je vhodným príspevkom pre zaujaté čítanie určené širokému okruhu odbornej aj laickej verejnosti, zaoberajúcej sa témami ako sú úloha intelektuálov v spoločnosti a vytváranie sebaobrazu vzdelancov alebo možnosti využitia životopisov a autobiografií pri pochopení minulosti. No zároveň je knižka ukážkou, ako sa vytvára režim „pravdy“ vo vzájomných sporoch a v konfliktoch tých, ktorí sa profesionálne zaoberajú hľadaním pravdivého obrazu sveta. V tomto význame môže byť kniha vhodným príspevkom k sebareflexii širokej škály spoločenskovedných odborov aj na Slovensku – napríklad sociológie, filozofie, histórie, literárnej vedy, politológie a iných. Kniha je výborným doplnkom k reflexii teórie Pierra Bourdieua aj preto, lebo ide o jeho posledné dielo (a teda je napísané v najkoncentrovanejšej podobe a voľnejším jazykom, charakteristickým pre skúsených autorov), ktoré umožňuje pochopiť základné princípy jeho sociológie. Aktuálnosťou, tematickým zameraním a rozsahom je preklad tejto poslednej Bourdieuovej knihy zavŕšením doterajších snáh o priblíženie tejto v súčasnosti pomerne módnjej teórie v českom a slovenskom prostredí.

Český překlad názvu knihy *Sociologické hledání seba samého* je zjavně inšpirovaný pôvodným nemeckým vydáním z roku 2002 (*Ein Soziologischer Selbstversuch*), hoci preklad je robený z francúzskeho vydania z roku 2004, vydaného vydavateľstvom *Éditions Raison d'agir* pod názvom *Esquisse pour une auto-analyse*, čo by sa dalo primeranejšie preložiť ako *Pokus o sebaanalýzu*, prípadne *Náčrt sebaanalýzy*. Bol by to primeranejší preklad nie len preto, že takto označil charakter svojho textu sám autor (v českom preklade na s. 81 je síce preklad „hľadanie seba samého“, no vo francúzskej predlohe na s. 109 hovorí „*cette esquisse pour une auto-analyse*“, teda hovorí o pokuse analyzovať seba samého), ale aj preto, lebo termín analýza lepšie vyjadruje systematický a metodický postup a objektivizačné ambície autorovho prístupu v knihe, ako termín sebahľadanie, vyjadrujúci skôr stav nevyrovnaného človeka, ktorý hľadá odpoveď na otázku o vlastnej identite „kto som?“. Bourdieuova knižka však nie je blúdivým alebo hoc aj systematickejšým hľadaním, ale je premysleným pokusom o ukážku práce so životopisom v duchu vlastných teoretických východísk. Aj preto knihu uvádza mottom „Toto nie je životopis“. Jeho ambíciou bola skôr snaha „znechutiť životopiscov“ a to tým, že si túto prácu sám zobral na svoje plecia, aby tým mohol vopred zabrániť trúfalým interpretáciám svojho života. Touto knihou si dal zároveň aj poslednú intelektuálnu výzvu, sám seba urobiť predmetom svojho sociologického výskumu.

Originalita tejto práce spočíva v Bourdieuovom zámere nepoddať sa autobiografickému žánru, ktorý sám kriticky považuje za čistý sociálny rituál fungujúci vo svete intelektuálov, a ktorý je vo svojej snahe rozprávať objektívnym spôsobom úplne iluzórny. Bourdieu sa tu nesnaží o vytvorenie identity, ktorá by pre neho samého bola dôležitá, ale skôr mu ide o to, aby sám seba objektivizoval. S týmto je spojený cieľ jeho knihy, ktorým nie je dodať zmysel svojmu životu a svojim činom, ale hľadať vedeckú pravdu, prípadne pravdu sociologickú, ktorá sa ho týka. Preto treba pochopiť Bourdieuov projekt ako vystavenie seba samého dvojakej skúške: overiť platnosť vlastného konceptu, teda svojej teórie a zároveň overiť aj svoju schopnosť objektivizovať. V druhom pláne možno knihu považovať za sociologickú analýzu sveta intelektuálov a vzdelancov, teda tých, ktorí zvyčajne bývajú subjektmi, nie objektmi výskumu. V kombinácii objektivizovanej analýzy seba samého a intelektuálneho prostredia, v ktorom bol socializovaný a neskôr profesionálne pôsobil, vzniká výsledok, ktorý vo francúzsku vyvolal v určitých kruhoch škandál a pocit urazenosti, predovšetkým zo strany tých, ktorých v knihe spomína alebo ich intelektuálnych nasledovníkov. Pre čitateľa na Slovensku a v Česku, ktorý pravdepodobne nedokáže úplne dešifrovať všetky nuansy sporov vo francúzskom svete intelektuálov, to však nemusí byť až také zjavné. Ale veľa príkladov mu bude možno až priveľmi známych z vlastného

prostredia (stále kvantitatívne aj symbolicky podradné postavenie empirických spoločenských vied vo vzťahu k filozofii u nás), reprodukcia odborov na základe pôvodu vzdelancov a podobne.

Niťou, ktorá sa tiahne celou knihou je autorov pocit, že je súčasťou (ale zvyčajne nie úplne) viacerých sociálnych svetov, často výrazne odlišných. Duálna skúsenosť podľa jeho vlastných slov musela prispieť k trvalému účinku zásadného rozdielu medzi veľkým školským úsilím a nízkym sociálnym pôvodom, teda k tomu, čo označil ako „rozštiepený habitus“, ktorý je plný napätí a rozporov. Tento druh zhody protikladov podľa autora prispel k vytvoreniu jeho ustáleného ambivalentného vzťahu k vzdelávacím inštitúciám, plného protikladov, spôsobeného súbežným odbojom aj podrobením, roztržkami aj očakávaniami. A odtiaľ aj pravdepodobne vyrastá aj koreň podobne ambivalentného a protikladného vzťahu k sebe samému (s. 94).

Bourdieu narušuje bežnú chronológiu životopisov a nezačína svoje rozprávanie odkazmi na svoje detstvo, ale popisom atmosféry na francúzskych univerzitách v 50. rokoch 20. storočia, to znamená podmienok, v ktorých sám získal svoju intelektuálnu prípravu. Autor tiež veľkou okľukou a v relatívne neosobnom štýle popisuje, akú dominantnú pozíciu mala v hierarchii tohto poľa *L'École Normale Supérieure* a v jej rámci filozofia. Šlo o školu, na ktorej bol v tom čase sám študentom filozofie ako svojej pôvodnej disciplíny. Popisom situácie v poli filozofie vytvára kontext svojej prípravy a naznačuje, ako bol prechod k etnológii a neskôr k sociológii v rámci pravidiel pôvodného poľa v podstate zostupom v akademickej hierarchii. Objektívizujúci pohľad na seba samého a iné dobové osobnosti ukazuje na odlišné habitusy ľudí z rôznych sociálnych prostredí, ktoré niektorým uľahčujú, iným zasa sťažujú, možnosť byť „slobodným“ alebo „totálnym intelektuálom“ podľa vzoru Jeana-Paula Sarta. Svoj pôvodný habitus spája s praktickosťou nižších vrstiev, ktoré oceňujú viac hodnoty skromnosti, užitočnosti, čo ho viedlo aj k nevyužitiu možnosti po agregácii na *École normale* ešte rok zostať, pretože ako sám uvádza „radšej som šiel učiť, chcel som byť užitočný“ (s. 45).

Príležitosť na prvé etnologické výskumy mu ponúkla jeho mobilizácia do armády počas vojny v Alžírsku. Vysvetľuje, ako mu bolestné pocity bezmocnosti voči koloniálnemu vykorisťovaniu pomáhala uľahčovať vytrvalá výskumná práca. Práve reflexia času, keď bol ešte slobodný a v pozícii najstaršieho syna v rodnom regióne Béarn, ho doviedla k paralelám s výskumami v Alžírsku a týmto vytvoril skutočný „rozhovor“, postavený, ako povedal vlastnými slovami, na zmätenom sne o „znovuzačlenení sa do rodného sveta“. Sociológ prechádza týmto skúsenosťami existenciálnych kompromisov medzi školským poľom, ktoré je spojené s hlboko ambivalentnými pocitmi a rodinným prostredím, voči ktorému vo svojej knihe autor prejavuje nikdy neutíšené pocity odlúčenosti, možno až zrady. Popisuje vznik svojho postoja

k sociologickej práci ako k povinnosti, ktorú treba naplňať, bez ambícií dosiahnuť slávu. A až v tejto časti sa dostáva k reflexii svojho detstva a prostredia z ktorého vyšiel.

Sám svoju pozíciu v rôznych obdobiach svojho života takmer neustále vykresľuje akoby bol „v nejasnej situácii“. Na teoretickej úrovni nie je ani objektivista, ani subjektivista, ale ja autorom teórie habitusov, v ktorej navzájom prenikajú tieto dva uhly pohľadu. Napríklad v období triumfujúceho stalinizmu a maoizmu nebol stalinistom, rovnako ako nebol v časoch konzervatívnej revolúcie antikomunistom. A práve preto Bourdieu nikdy necharakterizuje svoju pozíciu ako harmonické zmierenie protikladov, ale ako trvalé napätie. Z tohto uhla pohľadu má jeho rozprávanie v jeho inauguračnej prednáške na *Collège de France*, ktorá uzatvára naratív „Prednášky o prednáške“, kritický obsah, kontrolovaný a čítaný v strachu z viny a v pochybnosti. Týmto ilustruje a zhŕňa svoj celý životný postoj.

Český preklad, uvedený krátkym predhovorom od Jana Kellera, však v istom ohľade nevyužil intelektuálny a reflexívny potenciál tejto knihy. Svojím kontextom je to priveľmi francúzska kniha a len málokto z čitateľov sa bez vysvetliviek dokáže zorientovať vo veľmi odlišnom systéme francúzskeho školstva, obzvlášť v povojnovom období a v jeho zmenách až do súčasnosti. Bourdieu v knihe spomína množstvo osobností, inštitúcií a zvyklostí, ktoré vo francúzsku nevyžadujú vysvetlenie, keďže sú samozrejmosťou. Vydavateľ prekladu však mohol (a v súlade s ambíciou knihy aj mal) použiť oveľa viac vysvetľujúcich poznámok pod čiarou. Rovnako mohol rozšíriť poznámkový aparát a tým zasadiť množstvo informácií do pre čitateľa v Česku alebo na Slovensku jasnejších kontextov. Nie každý vie, aké špecifické postavenie má vo francúzskom vzdelávacom systéme *Collège de France*, na ktorej od 80. rokov Bourdieu pôsobil, alebo aký je status a vzťahy medzi EHESS, či CNRS alebo ENS (a že skratka EN vyjadruje to isté čo ENS). Málokto pozná pozadie viacerých vedeckých časopisov, politické zázemie novín a týždenníkov a rôznych magazínov, ktoré Bourdieu spomína ako súčasť svojho vysvetľovania. Stručne povedané, takýto druh kníh vyžaduje oveľa bohatší poznámkový aparát, ako je v tomto preklade použitý.

Okrem toho, napriek pomerne dobrej čítavosti a veľmi dobrej úrovni prekladu Jany Klokočkovej, je na knihe vidieť niekoľko nedostatkov. Či už v samotnom preklade, alebo v záverečnej redakcii textu. Pozorné záverečné čítanie zalomeného textu by pravdepodobne pomohlo vyhnúť sa zbytočným rušivým momentom v tejto útlej knižke. Už v samotnom preklade poznámky francúzskeho vydavateľa je uvedený namiesto roku 2001 ako roku napísania rukopisu až rok 2007 (pričom predhovor je na konci datovaný na rok 2003), prednášku *Prednáška o prednáške* nazvali dielom, hoci bola neskôr publikovaná ako článok. Veľmi rušivo pôsobí až křčovitý preklad termínu

l'universe, ako vesmír, hoci ide väčšinou o prostredie (sociálne) alebo priestor, či jednoducho svet. Ako zanedbanie redaktorskej práce pôsobí aj to, že niektoré práce Pierra Bourdieua sú preložené (priamo v texte alebo v poznámke pod čiarou), iné preložené nie sú a vtedy si čitateľ neovládajúci francúzštinu môže len domýšľať, o čom to asi písal, alebo na aké články sa odvoláva. Vôbec nie je jasné, aké kritérium bolo zvolené, keď sa vyberalo, čo sa preloží a čo nie. Ďalej, na s. 16 nie je preložený termín *concours général*, hoci nie je dôvod termín neprekladať, obzvlášť, ak je jeho presný význam vysvetlený aj v poznámke pod čiarou a v originálnom texte nebol nijako zvýraznený. Na iných miestach sú zasa dosť kostrbaté preklady zvrátov, ktoré majú pomerne jednoduchý zmysel („duch korpusů“ na s. 19 by mohol byť kolektívny duch alebo vedomie prináležitosti, „excentrické univerzity“ by mohli byť univerzity mimo centra, „externisti“ zasa študenti zvonku – teda nebývajúci na internáte, „neviditeľná kolej“ na s. 22 alebo „neviditeľná collègue“ na s. 70 malo byť asi neviditeľné kolégium a podobne). Pri zmienkach na niektorých klasikov nie je v súvislosti s ich terminológiou a štandardnými prekladmi zvolený asi najvhodnejší preklad. Husserlov pojem „žitý“ (svet) nemusí každý porozumieť pod termínom „prožitý“ (v tradícii Jána Patočku je to prirodzený svet), Goffmanov termín „totálna inštitúcia“ nie je vhodné prekladať ako totalitná inštitúcia (s. 88). V prípade existujúcich prekladov známych kníh to mohlo byť uvedené aj v češtine (knihy *Tristes tropiques*, teda *Smutné trópy* bola preložená aj do češtiny). Podobne v odkazoch na literatúru pod čiarou sú v mnohých robené preklady miest, v ktorých boli práce vydané (Paríž, Ženeva a podobne), prípadne aj informácie o spoluautorstve (s Jeanem.... a s Claudom...), zatiaľ čo iné nemajú v odkazoch preložené nič (Paris, avec Jean... et Claude...). Jednoducho, drobné chybičky v texte kazia inak veľmi dobrý dojem a intelektuálny zážitok z čítania tejto knihy.

Na záver je však dôležité dať ku knihe jednu dôležitú poznámku. S ohľadom na skúsenosť samotného autora s intelektuálnym prostredím v ktorom sa pohyboval a s ohľadom na dôsledky, aké mala kniha vo Francúzsku, je jasné, že takýto objektivizujúci analytický pohľad na fungovanie vlastného intelektuálneho sveta na Slovensku by si asi nemohol nikto dovoliť bez vážnych dôsledkov na možnosť ďalej pôsobiť v akademickom svete. Totiž práve kontext francúzskej spoločnosti a akademických inštitúcií, zabezpečujúcich ešte stále pomerne vysokú mieru autonómie vedy od politiky a jednotlivých vedných disciplín ako takých, sú dôležité súvislosti, ktoré umožnili verejnú prezentáciu, hoci aj posmrtnú, tejto knihy. Inými slovami, kto by sa v našich stále ohrozovaných vedných disciplínach pokúsil takto analyzovať a objektivizovať kontext vlastného intelektuálneho sveta, bol by s veľkou pravdepodobnosťou vystavený rýchlemu koncu svojej profesionálnej kariéry. No to, aby niekto napodobňoval Boudrieuov postup ani nebolo jeho cieľom. Skôr mu šlo o to

a dosiahnutie toho cieľa by mu urobilo aj najväčšiu radosť, aby svojim dielom prispel k tomu, že by niektorí z čitateľov a čitateľiek v jeho skúsenostiach spoznali aj vlastné skúsenosti, starosti a ťažkosti, vlastné otázky a utrpenie. Vytúženým cieľom mu bolo, ak by si z takéhoto realistického stotožnenia, ktoré je všetkým iným, len nie prepjatou projekciou, vybrali čitatelia svoj spôsob ako žiť a robiť lepšie to, čo prežívajú a čo robia (s. 105).

Miroslav Tížik
Sociologický ústav SAV, Bratislava